

BOSNA-HERSEK SARAYBOSNA İSA BEY HAMAMI

ISA BEY HAMMAM IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA

Esin Serttaş Yaren | *Rest. Uzmanı Y.Mimar*
Soner Uęurlu | *İnşaat Teknikeri*

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yurt dışında restorasyon yapılmasına imkan sağlayan ve 2008 yılında yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu çerçevesinde yurtdışında yapılan ilk iş olma özelliğinin yanı sıra Saraybosna şehrinin kuruluşunda önemli rol üstlenen İsa Bey Hamamı, şehrin merkezinde Başçarşı'da Miljacka Nehri yakınında yer almaktadır.

Saraybosna şehrinin kurucusu İsa Bey tarafından XV.yy'da yaptırılan ve geçirdiği yangınlar ve yıkımların ardından tamamen yok olan hamamın yerine 1890 yılında yapılan hamamın restorasyonu, Genel Müdürlüğümüz ile Bosna-Hersek İslam Birliği Saraybosna Vakıflar Müdürlüğü arasında 2011 yılında imzalanan protokol çerçevesinde, 2013 yılında ihalesi yapılarak yüklenici ER-BU İnşaat Ticaret A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir. Restorasyon süreci, Vakıflar Genel Müdürlüğü teknik denetim ekibi, Saraybosna Vakıflar İdaresi tarafından oluşturulan teknik denetim ekibi ve Federasyon Anıtları Koruma Dairesi teknik kontrolü ile koordineli şekilde yürütülmüştür. Bosna-Hersek Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu tarafından onaylanmış olan restorasyon projesi doğrultusunda merkezdeki hamam kısmı korunarak iki yan bölümde otel odaları tasarlanmış ve 2015 yılı Mayıs ayında açılışı yapılarak, hizmete girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Son restorasyon.

Depending on the Foundations Law of 2008 which allows the restoration works carried out abroad by the Directorate General of Foundations, the restoration of İsa Bey Hammam becomes the first project to be applied abroad. The building has an importance on formation of Sarajevo and is located in the central of the city, so-called Başçarşı, close to the Miljacka River.

The hammam was commissioned by the founder of Sarajevo, İsa Bey in XV. century. Since the building was totally deconstructed because of the fires and demolishments over the time, it was reconstructed in 1890. The reconstructed building was restored depending on the agreement signed in 2011 between the Directorate General of Foundations and the Directorate of Foundations of Sarajevo relating the Islamic Committee of Bosnia and Herzegovina. The site works were carried out by ER-BU Construction-Commerce Inc. The restoration period was co-operated between the technical inspection teams of the Directorate General of Foundations, the Directorate of Foundations of Sarajevo and Department of Conservation of Monuments. The project of the building was approved by the Committee of Conservation of National Monuments in Bosnia and Herzegovina. Depending on the project, the central hammam part was preserved and the annexed rooms were designed to be re-used as hotel rooms. The restored building was inaugurated in May of 2015.

Key Words: Bosnia-Herzegovina, Directorate General of Foundations, last restoration.

GENEL BİLGİ

“XV.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar, bugünkü Saraybosna bölgesini de içine alan Hodidjed kasabası ve civarında güçlü bir uç sahası, askeri bölge meydana getirdiler. Burası Voyvoda ünvanını taşıyan İshak Bey oğlu Üsküp Beyi İsa Bey tarafından idare ediliyordu.” (İslam Ans. C.6 1992: 298).

Bosna ve Hersek, Osmanlı hakimiyeti sırasında iki ayrı sancak iken 1580’de Hersek Sancağı Bosna beylerbeyliğine bağlanmıştır. Şehrin kuruluş tarihi olan 1462 yılında Saraybosna, kasaba olarak anılmakta iken 1489 tarihli dokümanlarda şehir olarak adlandırılmıştır. Saraybosna şehrinin kurucusu, İshak Bey’in üç oğlundan biri olan İsa Bey’dir. M.1436’da Osmanlılar tarafından işgal olunduktan sonra 400 yıl süren Osmanlı hakimiyeti şehre bugün de izlenen kültürel kimliğini kazandırmıştır. Osmanlı’nın izlerini taşıyan Bosna-Hersek’te, şehirlerin kuruluşunda Vakıfların rolü büyüktür.

20 Ekim 1878’de Bosna-Hersek’te Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve ülke 1878-1918 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun idaresi altında kalmıştır. Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinden sonra İslam mimarisinde çöküş dönemine girilmiştir.

İSA BEY HAMAMI

İsa Bey’e ait 1462 tarihli vakfiyede de bahsi geçen İsa Bey Hamamı, XV.yy’da Saraybosna şehrini maddi ve manevi anlamda merkez haline getiren yapılardan biridir.

XV.yy’dan olan İsa Bey Hamamı’nı sadece mimari bir yapı olarak değerlendirmemek gerekir. İsa Bey Vakfı’na ait yapılardan biri olan hamam, şehrin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Yapıldığı yıldan itibaren bir çok yıkım ve tamirat görmüştür. 1890 yılında, eski yıkılan hamamın yerine yapılan yeni hamamın projesini mimar Yosip Vancaş hazırlamıştır. 1911 yılında kapsamlı bir onarım yapılmıştır.

Sonraki yıllarda da çeşitli müdahaleler görmüş olan hamam, en son 1992-1995 savaşı sırasında bombaların etkisiyle büyük ölçüde zarar görmüş ve kısmen harabe haline gelmiştir. Mağrib kökenli, malakari benzeri kabartma şeklinde yapılmış olan süslemelerle zengin bir cepheye sahip olan yapı cephelerindeki süsleme tamamen yok olmuştur.

1995 yılından 2000’li yıllara kadar her gün biraz daha harabe haline gelen hamam yapısı kimyasal ilaçların depolandığı, hayvanların barındığı bir yer olmuştur. Saraybosna Vakıflar Müdürlüğü tarafından 2009 yılında hamamın onarım projesi hazırlanarak Bosna-Hersek Anıtlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu süreçte Saraybosna Vakıflar İdaresi, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden onarım için yardım talebinde bulunmuştur.

2008 yılı öncesine kadar teknik anlamda bir çok kültür varlığının projesinin hazırlanması ve restorasyonunun gerçekleştirilmesi aşamasında çeşitli kurumlara destek verilmiş iken, mevzuatta yeri olmadığı için Vakıflar Genel Müdürlüğüne yurt dışında restorasyon işi yapılamamıştır. 2008 yılında yürürlüğe giren 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu ile yurt dışındaki vakıf kökenli kültür varlıklarının korunması ve restorasyonu Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce mevzuat açısından da gerçekleştirilebilir olmuş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yurt dışında yapılan ilk restorasyon işi de Saraybosna İsa Bey Hamamı olmuştur¹.

KONUM ve MİMARİ

İsa Bey Hamamı, Saraybosna şehir merkezindeki Başçarşı’da, Miljacka Nehri yakınında, Fatih (Hünkar) Camii ile aynı adada bulunmaktadır. Nehir kenarında bulunan Riyaset binasının bitişiğinden başlayıp sokak hattı boyunca nehirden ayrılarak, dikdörtgen planı ile içeri doğru uzanmaktadır. Caminin batısında ve hamamın da güney doğusunda yer alan bahçede hazire bulunmaktadır.

¹ Çalışma Ekibi: Esin Serttaş Yaren (Restorasyon Uzmanı Y.Mimar), Oğuzhan Harman (İnşaat Müh.), SonerUğurlu (İnşaat Teknikeri), N.Hafız Yıldız (Makine Müh.), Ercan Odabaşı (Elektrik Teknikeri), Yüklencisi: ER-BU İnşaat Ticaret A.Ş.

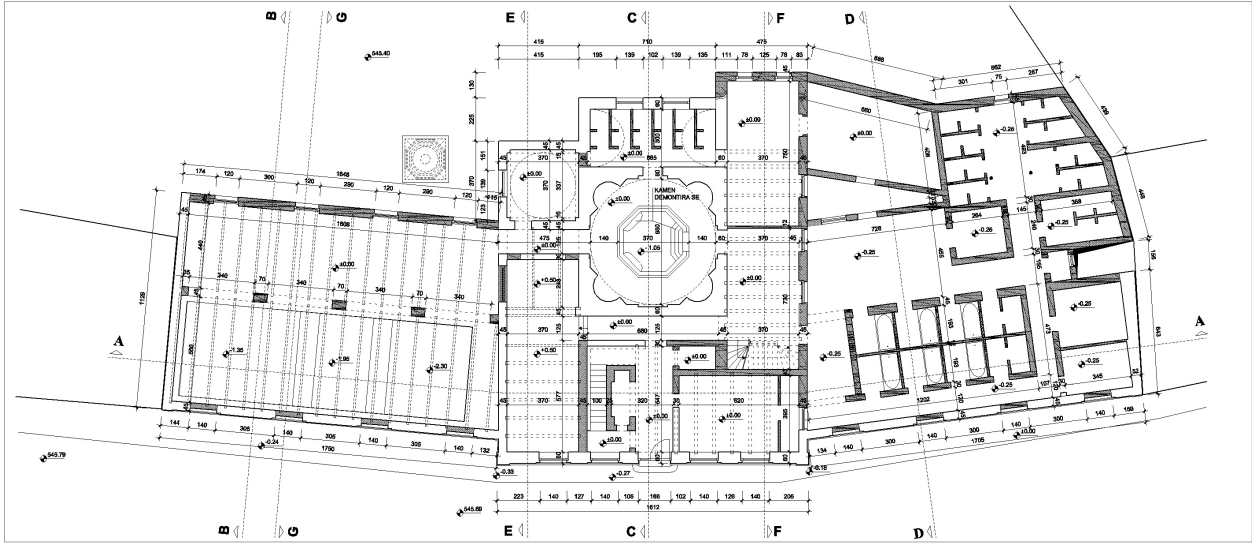
Fotoğraf 1- Hamam ve çevresi (google earth).

İsa Bey Hamamı Saraybosna'nın en eski umumi hamamıdır. İnşa edildiği dönem itibariyle muazzam bir yapı olan hamam, 1889 yılında tamamen yıkıldıktan sonra, mimar Yosip Vancaş tarafından hazırlanan, cephede ve iç mekanlarda Fas mimarisinin izlerini taşıyan proje 1890 yılında gerçekleştirilmiştir. Osmanlı mimarisinden aldığı fonksiyonu devam ettiren hamam yapısı, katlı merkez alanıyla dikdörtgen iki yan bölümden oluşmaktadır. Zemin katında banyo almak için bölümler yer almıştır. Mekan ve alan organizasyonu bakımından Türk hamamlarından

farklılık gösteren hamam yapısı, inşa edildiği dönemin modern örneklerindedir. Merkezde bulunan sekizgen sıcaklık mekanı, dört kenarında yarım dairesel nişlerle çevrili ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Sıcaklık kısmı, kuzey yönündeki koridordan girilen kareye plana yakın olup, ana mekana nispeten küçük bir kubbe ile örtülmüştür. Sıcaklık mekanının güneydoğu duvarı boyunca uzanan mekan da tonoz ile örtülüdür. Hamam kısmının asıl mekanlarını oluşturan bu merkezin iki yanındaki dikdörtgen bölümler ahşap çatı ile örtülmüştür.

Fotoğraf 2- Restorasyona başlanmadan önce hamamın cepheden görünümü.

Çizim 1-Hamamın plan rölövesi.

Fotoğraf 3- Restorasyon öncesi hamamın yandan görünümü.

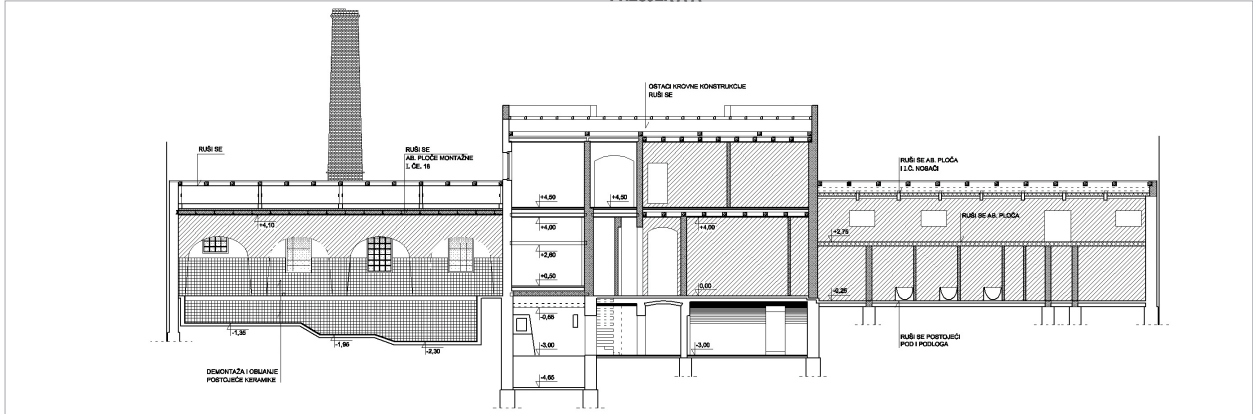
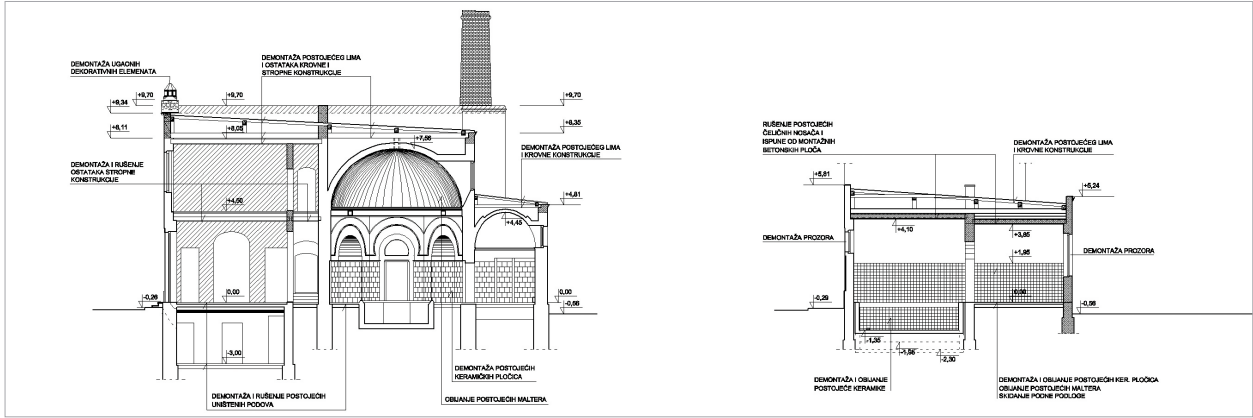
Studio Urbing d.o.o. Sarajevo firması tarafından arşiv araştırmaları yapılarak 2009 yılında hazırlanmış ve Bosna-Hersek Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu tarafından onaylanmış olan restorasyon projesi ile yapının 1890 yılındaki inşa edildiği dönem esas alınmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Bosna-Hersek İslam Birliği, Saraybosna Vakıflar Müdürlüğü arasında Türk kültürünün korunması ve yaşatılması için Bosna-Hersek, Saraybosna'da bulunan İsa Bey Hamamı'nın aslına uygun olarak bakım, onarım, restorasyon ve konservasyonunun yapılması konusunda 09.12.2011 tarihinde işbirliği protokolü yapılmıştır. Protokol doğrultusunda 2013 yılında ihalesi yapılarak, yüklenici ER-BU İnşaat Ticaret A.Ş.'ne yer teslimi yapılmış ve restorasyon uygulamasına başlanmıştır.

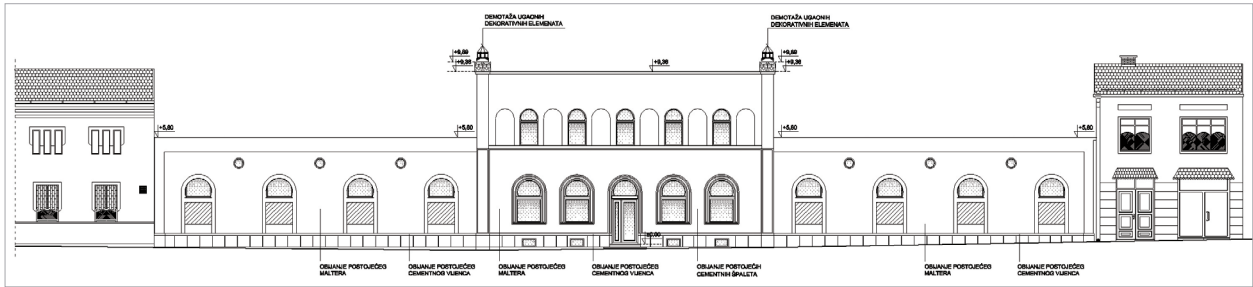
Uygulama öncesi, hamam yerinde incelenmiş ve proje müellifi ile proje üzerinde görüşmeler yapılmıştır.

Protokol gereği Vakıflar Genel Müdürlüğüne kontrollük heyeti; Restorasyon Uzmanı Y.Mimar, İnşaat Mühendisi, Makine Mühendisi, Elektrik Teknikeri ve İnşaat Teknikeri'nden oluşturulmuştur. Bosna-Hersek yasal mevzuatları gereği restorasyon süreci, Saraybosna Vakıflar İdaresi tarafından oluşturulan teknik denetim ekibi ve Federasyon Anıtları Koruma Dairesi teknik kontrolü ile koordineli şekilde yürütülmüştür.

Proje inceleme aşamasında yapılan toplantılarda proje hazırlama teknikleri konusunda tartışılmış, ülkemizdeki uygulamalar anlatılmış olup, kültürümüzdeki ortak dili restorasyonda da kullanmaya çalışarak, teknik bir dil birliği oluşturulmaya çalışılmıştır.

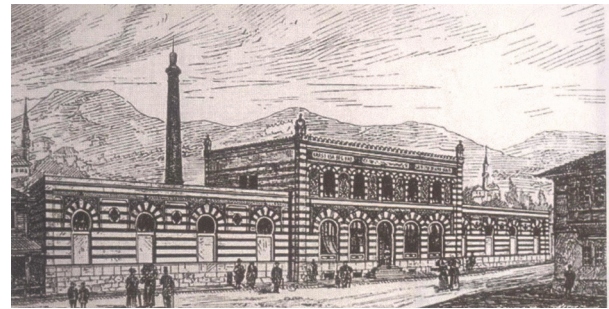
Çizim 2- Kesit rölöveleri.

Çizim 3- Restorasyondan önce cephenin görünüşü.

Fotoğraf 4- Hamamin eski bir fotoğrafı (Proje raporundan alınmıştır).

Fotoğraf 5- Yapiya ait bir gravür (proje raporundan alınmıştır).

Fotoğraf 6- Yer teslimi imza töreni (2013).

Fotoğraf 7- Yer teslimi (2013).

Fotoğraf 8- Protokol imza töreni (2011).

Fotoğraf 9- Hamamın etrafının çalışma öncesi görünümü.

Fotoğraf 10- Hamamın tuğladan örülmüş tonozunun tamamlanması.

RESTORASYON SÜRECİ

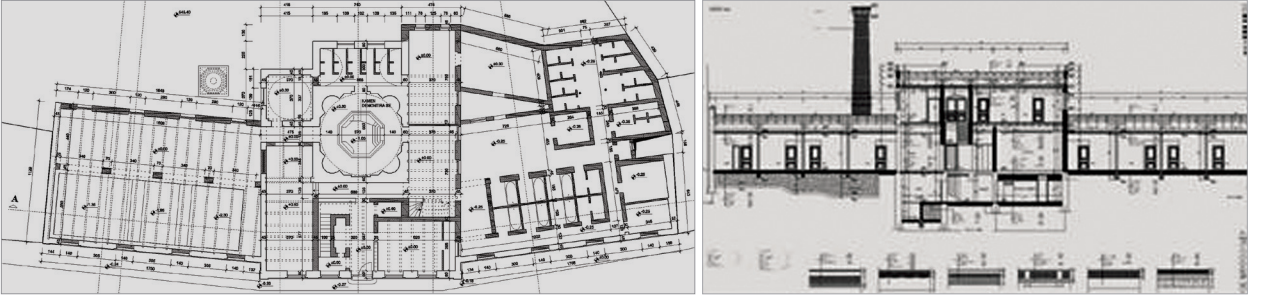
Uluslararası genel kabul görmüş restorasyon kriterlerinin yanısıra Bosna-Hersek mevzuatları çerçevesinde restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Restorasyon projesi doğrultusunda sağlamlaştırılarak korunması gereken tüm mekanlar, mimari ve yapı elemanları korunmuş, projede öngörülen tamamlamalar mümkün olan en az müdahale ile özgün mimari ve teknik detaylar esas alınarak yapılmıştır. Restorasyon sürecinde araştırma kazıları ve siva raspası yapılarak, ortaya çıkarılan izler korunmuştur.

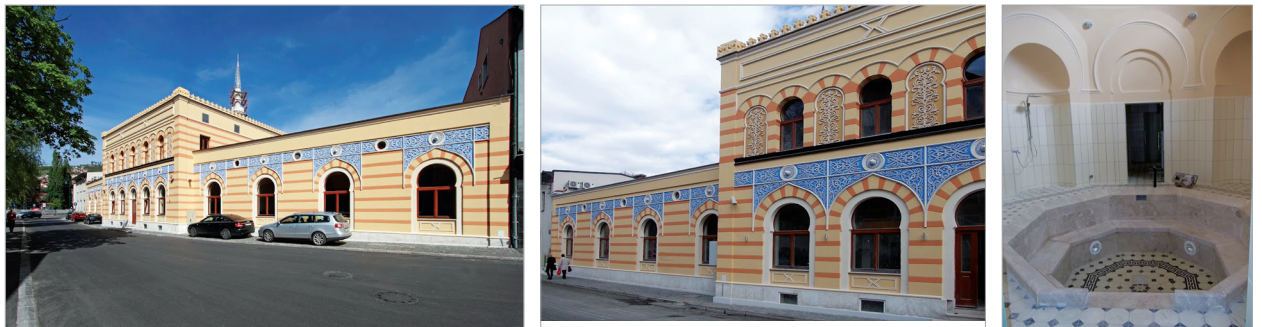
Fotoğraf 11- Hamamın duvarlarındaki örgü sistemi ve tuğla çürütme yapılması.

Fotoğraf 12- Hamamın restorasyon öncesi, restorasyon çalışmaları ve son haline ait hava fotoğrafları.

Çizim 4- Hamamın restorasyon projesinden planı, kesiti ve görünüşü.

Fotoğraf 13- Restorasyon sonrası ait cephe fotoğrafı ve hamamın içinden görünümü.

Yapının içinde ve çevresinde bulunan bitkiler, duvarlardaki ağaç kökleri, yıkıntılar itinalı bir şekilde temizlenmiş, bu aşamada bodrum katta bulunan savaştan kalma patlamamış bir bomba da bomba imha ekipleri tarafından alınmıştır.

Yapı içinde döşemelerde ve mülkiyet sınırı tretuvarla biten yapı çevresinde araştırma kazısı yapılmış, baca ile cehennemlik arasındaki bağlantıyı sağlayan ve kazıda orataya çıkarılmış olan tonoz izli geçiş sağlamlaştırılmış, üzeri tekrar kapatılarak korunmuştur. Güneydoğu cephede su basman seviyesinde sonradan yapılmış olan taş kaplamanın arkasında araştırma yapılmış ve cehennemlik kısmına açılan iki adet pencere şeklinde açıklık bulunmuştur. Açıklığın izleri korunarak tekrar taş ile kaplanmaksızın cephede izler okunur şekilde bırakılmıştır.

Yığma yapım tekniği ile inşa edilmiş olan hamamın güneydoğu (avlu) cephesine oranla daha iyi durumda olan kuzeybatı (giriş) cephesinde kısmen kalmış olan malzeme özelliğini kaybetmiş sıvalar, tuğla yüzeye zarar vermeden raspa edilmiş ve tuğlalarda bozulan kısımlar tek tek işaretlenerek ve çürütme yapılarak, yenilenmiştir. Tamamen yok olmuş tuğla malzemenin yerine aynı boyutlarda ve aynı özelliklere sahip tuğla malzeme kullanılarak tamamlama yapılmıştır. Nitelsiz eklerin ve çökme şeklinde kayıpların fazla olduğu güneydoğu cephede parça şeklinde tuğla tamamlamaların yanısıra tamamen yok olmuş bölümlerde de tuğla ile özgününe uygun şekilde tamamlama yapılmıştır. Projede ve teknik dokümanlarında sıvalar ve derzler için verilen malzeme detaylarındaki çimentolar kullanılmamış, yerine hidrolik kireç kullanılmıştır. Hamamın taşıyıcı sistemindeki mevcut detaylar gerekli sağlamlaştırmalar yapılarak korunmuş, tamamlanan bölümlerde de aynı detaylar kullanılmıştır.

Tonoz ve ana mekanın kubbesi askıya alınarak üst örtünün yıkılmış bölümleri özgününe uygun şekilde tamamlanmıştır. Merkez mekanın iki yanında bulunan dikdörtgen şeklindeki mekanların üzeri ahşap kirişlemeli tavan ve çatı ile kapatılarak, gerekli yalıtımlar da sağlandıktan sonra tüm yapının üzeri dönem yapılarında da görülen metal örtü ile kaplanmıştır.

Dönem yapılarındaki süslemelerin malzeme ve yapım tekniği incelenerek, projede verilen detaylar doğrultusunda kuzeybatı olan ön cephede mağrip tarzı süslemeler yapılmıştır. Kuzeybatı ve güneydoğu cephe olan iki açık cephede fugalı yapılan ince sıva üzerine benzer örneklerin yanısıra proje müellifinin görüşleri doğrultusunda, boya yapılmıştır. Güneydoğu cephede toprak üstünde yapıyla herhangi bir fiziki bağlantısı olmayan tuğla bacada gerekli tuğla onarımları yapılmıştır. Bacada yüzey temizliği yapılması için küçük denemeler yapılmış ancak tuğla yüzeye zarar vereceği tespit edildiğinden, temizlenmeden mevcut haliyle sağlamlaştırılarak korunmuştur.

Otel fonksiyonu verilmiş olan yapının özgün hamam bölümünün yine hamam olarak işletilecek şekilde tesisi yapılmış, az miktarda kalmış olan mevcut renkli ve desenli karo seramik döşeme esas alınarak karo seramik Türkiye'de hazırlanmış ve yerine döşenmiştir. Hamam bölümünün iki yanında bulunan dikdörtgen planlı mekanları otel odaları şeklinde dizayn edilmiştir. Hamamın, 2015 yılı mayıs ayında restorasyonu tamamlanarak açılışı yapılmış ve işletmeye açılmıştır.

SONUÇ

Saraybosna şehrinin kurucusu İsa Bey'in vakıf yoluyla yaptırdığı İsa Bey Hammamı'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan restorasyonu; yapının kullanılamaz durumda iken vakfiye şartları gereğince gelir elde edilebilir şekilde kullanıma açılması; Saraybosna Vakıflar İdaresince hazırlanan ve ülkemizdeki restorasyonlarla ortak bir dil birliğine sahip olmayan restorasyon projesindeki çeşitli zorlukların aşılması; XIX. Yy'da yapılan, dönemin tahrip edici ve yok edici anlayışının aksine, mimarisine ve tarihine özen gösterilerek yapılan uygulama büyük önem taşımaktadır.

İsa Bey Hammamı'nın restorasyonu sürecinde; yurt dışında Türkiye koşulları ile iş yapma konusunda Balkanlar'da genel kabul görmüş restorasyon anlayışı ve teknikleri konusunda bir deneyim yaşanmış ve bu deneyimin sonucu olarak mevzuatta ve protokollerde yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Fotoğraf 14- Açılış töreni (2015).

KAYNAKÇA

- Ayverdi: E.H.Ayverdi, *Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları*, Cilt II.
İslam Ansiklopedisi, Cilt 06, 1992, s.298.
İslam Ansiklopedisi, cilt 36, 2009, s.128-132.
Hamama ait proje raporu.